

opusdei.org

1937. El pas dels Pirineus

Capítol quart, en àudio i en text, del llibre “Escrivà de Balaguer a Catalunya, 1913-1974. Petjades de sant Josepmaria”, obra de Josep Masabeu publicat el 2015 a Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

22/12/2022

Escolta la lectura del capítol
(01:11:55)

Disponible també a [ivoox](#) i [iTunes](#)

IV. 1937. EL PAS DELS PIRINEUS

Una indumentària diferent

Per fi, sant Josepmaria i els seus acompanyants s'embarcaven en l'empresa de creuar la frontera amb Andorra, amb el desig de trobar espai de llibertat per portar a terme l'expansió de l'Opus Dei. Ara havien de preparar-se perquè no tenien un coneixement clar del que els esperava entre les muntanyes dels Pirineus.

Gràcies als records que van deixar els protagonistes de l'expedició podem conèixer detalls molt concrets d'aquesta aventura èpica.

En Pedro Casciaro fa una descripció de la indumentària dels fugitius, cosa que ens dóna una idea de com degueren afrontar les llargues caminades a les portes de l'hivern i al

Pirineu: El Pare portava uns pantalons de color cafè, cenyits als turmells; un jersei de llana o cotó blau marí de coll alt, una boina negra i unes botes de badana de color castany, amb soles de goma, que en Juan [Jiménez Vargas] li havia aconseguit i que semblaven -només això, semblaven- molt apropiades per enfilar-se per les muntanyes. En Paco i en Miguel anaven amb els pantalons i camises caqui de l'exèrcit que jo els havia proporcionat, jo portava el mono gris de sempre amb abundants butxaques. Els intermediaris dels guies ens havien aconsellat que portèssim dos parells d'espardenyes cadascú; així ho vàrem fer, a excepció d'en José María [Albareda], que ja llavors usava unes botes d'excursió, que en deïem de sola de porc^[1].

A més, en previsió de la pluja o de la neu, a aquest equip van afegir-hi sis impermeables dels que en deïen 'plomes', que havien comprat pocs

dies abans al preu de quaranta pessetes.

Amb prou feines portaven equipatge: *només unes motxilles o sarrons de soldat. Llavors em vaig adonar -* escriu en Pedro Casciaro- *que el que els homes considerem imprescindible pot reduir-se a tan poca cosa que arriba a ser pràcticament no-res. Entre els pocs objectes que hi havia dins de les motxilles, hi havia el que calia perquè el Pare pogués celebrar la santa Missa: uns petits corporals, diversos purificadors, un gotet de vidre, una ampolleta amb vi de Missa i el 'missal' manuscrit. El Pare, amb la gran cura per als detalls que el caracteritzava, i molt especialment en tot el que es referia a la Sagrada Eucaristia, ho havia preparat tot ell mateix, suplint amb amor la penúria de mitjans. A la butxaca de la camisa, sota el jersei blau, portava el Santíssim dins de la cigarrera de plata[2].*

Gairebé cap dels expedicionaris estava en condicions d'afrontar llargues caminades, i especialment sant Josepmaria, que tan desnodrit havia quedat des del començament de la guerra. A més, mentre va estar refugiat al sanatori del Dr. Suils, a Madrid, va patir un atac de reumatisme poliarticular agut, que el va prostrar al llit durant una temporada. Tan forts van ser llavors els seus patiments, i tanta la rigidesa de les articulacions, que calgué ajudar-lo per a tot, fins i tot per donar-li de menjar, portant-l'hi a la boca.

Per això -continua en Pedro Casciaro- es temia que la humitat i el fred dels Pirineus -sobretot el fet que ja estava molt avançat el mes de novembre- poguessin ocasionar-li una recaiguda. En previsió que tingués un xoc d'esgotament o alguna cosa semblant, en Juan portava una bota de vi que contenia tant sucre com vi. Com a bon

fisiòleg devia saber que un glop d'aquell vi tan ensucrat podria fer-lo reaccionar, si arribava a presentar-se un ensorrament físic[3].

Tots aquests preparatius es van fer sense que sant Josepmaria sabés que eren per cuidar-lo, perquè no ho hauria permès. Però era fàcil dir la veritat, ja que es tractava de previsions que servirien per a tots, si es presentava el cas. Molts anys després, el 1969, recordava: ***Els vostres germans m'havien comprat unes botes de camp, uns pantalons de pana, un jersei de coll alt i una boina. Vàrem sortir de Barcelona i vam estar diversos dies amagats als boscos de Rialb***[4].

**De Barcelona a Ollana i Peramola.
19 de novembre**

El viatge es va realitzar segons el previst[5]. Abans d'arribar a Ollana, a Bassella, hi havia un control de la

polícia que era especialment perillós, ja que allà -per la seva proximitat a la frontera- examinaven els documents amb molta cura i detenien fàcilment qualsevol persona per la més petita sospita.

Per això havien acordat que en Pedro, en Paco i en Miguel baixessin del cotxe de línia a Sanaüja, uns vint quilòmetres abans d'arribar al control perillós. Així ho van fer. A Sanaüja els esperava un guia per conduir-los, camp a través, a Peramola, lloc de reunió amb els altres.

Sant Josepmaria, en Juan i en José María van continuar el viatge, van passar els controls de Ponts i Bassella sense cap dificultat i l'òmnibus els va deixar al pont de Peramola sobre el riu Segre, passat el poble d'Oliana.

Arribàrem sense novetat, a les set, ja de nit, on havíem de baixar, escriu Juan Jiménez Vargas. Després

d'arrencar l'autobús, connectem amb el nostre primer enllaç, que es va donar a conèixer pel senyal convingut, i sense dir res el seguim a curta distància, fins que quedem desenfilats. Era un home d'uns quaranta-cinc anys. Es deia Antoni Bach Pallarès[6], i li deien Tonillo. Era un home molt bo. Havia estat carter, sagristà, ajudant de l'alcaldia i rellotger. Amb gran simpatia natural, insubstituïble al poble.

Després de poca estona de marxa, Tonillo ja sabia que el Pare era sacerdot i rector de l'Església de Santa Isabel de Madrid. Un sacerdot que no tenia por de dir que era sacerdot. Això al Tonillo el va entusiasmar, i molts anys després ho comentava: 'era jovial, decidit, valent. Se'l veia molt llest. Li vaig dir: si vostè se'n surt d'aquesta, farà carrera'[7].

En Tonillo els va conduir en menys d'una hora al poble de Peramola. Van

anar directament al paller de la família Segon, on passarien la nit.

A aquest mateix lloc, poques hores després, havien d'arribar els tres que havien baixat a Sanaüja. Però passava el temps i no arribaven. En Tonillo va tornar cap a les cinc de la matinada, acompanyat del seu fill Paco[8], de disset anys. Va mirar de tranquil·litzar-los, assegurant que els tres que s'havien retardat arribarien sens falta aquella mateixa nit. Però era impossible romandre al paller durant el dia: no hi havia més remei que sortir com més aviat millor cap a un altre lloc, aprofitant les poques hores de foscor que quedaven.

Abans de marxar -escriu en Juan Jiménez Vargas- el Pare va deixar una nota per als altres donant-los ànims i dient-los que fessin un dibuix a Paco. Que el Pare tingués aquest detall amb ell, enmig d'aquella situació, va deixar molt content el noi[9].

De Peramola a Vilaró. 20 i 21 de novembre

Guiats pel Paco Bach, el fill d'en Tonillo, van sortir de Peramola la matinada del 20 de novembre en direcció a la masia cal Vilaró. Se'ls va fer de dia quan ja faltava poc per arribar-hi.

A Vilaró els va rebre en Pere Sala[10], *en Pere*, un home d'uns cinquanta anys que anava tot el dia amb l'escopeta a l'espatlla per caçar esquirols, encara que la carregava expressament per si en alguna ocasió es veia obligat a defensar-se. *La primera sorpresa agradable per a aquella família* -recorda en Juan Jiménez Vargas- *va ser que el Pare, tot just arribar, va dir que volia celebrar Missa. Per a ells, després de tants mesos passant per allà refugiats que només pensaven si estaven ben amagats, això va ser un esdeveniment*[11].

No obstant això, a mesura que passaven les hores sense que apareguessin en Pere, en Paco i en Miguel, la preocupació de sant Josepmaria anava en augment. I així, amb aquesta inquietud, van passar tot aquell dia en un paller i van dormir en una habitació de cal Vilaró.

Prossegueix en Juan que, l'endemà, diumenge 21, *molt d'hora ens van enviar l'avís que estaven a Peramola. Van trigar més de 24 hores en un recorregut que es podia fer en 5 o 6 hores, perquè el seu guia es va perdre. Van descansar un parell d'hores al paller de Peramola, van fer el dibuix a en Paco i van sortir cap a Vilaró. El Pare va decidir retardar la Missa fins que arribessin, i aproximadament a les dotze va celebrar com el dia anterior*[12].

Després de la Missa, en José María Albareda va fer la senzilla cerimònia

d'incorporació jurídica a l'Opus Dei, que es diu l'oblació[13]. Ho recordava perfectament en dues cartes a sant Josepmaria passats els anys. El 1957 escrivia: *Ja han passat vint anys des que vam arribar a la masia d'en Pere i en aquell dia, diumenge, va celebrar vostè sobre la cadira i després, l'oblació[14].* I el 1962: *Ahir va ser un bon dia: vint-i-cinc anys d'aquella missa a casa d'en Pere (Rialp) i avui la celebrada a la casa -forn, ermita- camí del bosc[15].*

De Vilaró a la rectoria de Pallerols.

21 de novembre

Poques hores van passar a cal Vilaró. Van menjar blat cuit amb esquírol, que era un dels pocs aliments de què disposaven, i al vespre, en Pere els va conduir a Pallerols, situat a una estona de camí, a la zona més septentrional de la Baronia de Rialb, per la qual travessa el riu Rialb de nord a sud.

Al costat del temple parroquial de Pallerols, destrossat per dins des dels primers mesos de la guerra, s'alçava la rectoria. Estava també abandonada i desmantellada, com l'església. En Pere els va acompanyar al pis superior i des del menjador els va mostrar una habitació petita, de sostre baix i volta, on dormirien.

Van pensar que era un forn de pa, típic d'una casa de camp, però en realitat és la part superior d'un dels dos absis romànics de l'església, que està dividit per un forjat. La part inferior del forjat és la sagristia i comunica amb la rectoria per unes escales que pugen per darrere de l'actual presbiteri. A sobre de la sagristia, connectat amb el primer pis de la rectoria, hi ha el petit recinte que es deia el 'pastador', on es 'pastava' el pa de sègol, perquè el blat no neix en aquelles alçades, segons recordava Mn. Joan Porta[16].

Hi havia palla a terra, de manera que es podia dormir bastant protegits del fred. L'habitació té una petita finestra amb el seu finestró, que permetia sortir a la teulada i amagar-se al campanar.

En Paco Botella recorda que *en Pere ens indicà també per on es comunicava amb l'església sense sortir fora. El Pare i alguns van anar a veure-la. Jo no recordo haver-la vist. Van dir que havia estat, com tantes d'altres, cremada i destruïda per dins*[17].

No obriu la porta a ningú, els va recomanar en Pere abans de tornar a cal Vilaró. Va quedar que tornaria a recollir-los cap a les nou del matí.

Tots sis es van acomodar com van poder en aquell petit recinte, sobre la palla del paviment, disposats a passar la nit.

Foscor i dolor. Nit del 21 al 22 de novembre

Ja tots dins el 'forn' -escriu en Pedro Casciaro-, entre les ombres que projectava una llardosa candela que es va encendre perquè ens acomodéssim a terra, vaig poder entreveure el rostre abatut del Pare: mai no l'havia vist així. Conversava com discutint en veu baixa amb Juan Jiménez Vargas. Tot d'una em va semblar sentir dir a en Juan una frase que em va desconcertar encara més: 'a vostè el portem a l'altra banda, viu o mort'. Fins i tot em vaig desedificar: mai no havia sentit que cap dels seus fills hagués dit al Pare una cosa semblant, ni que li parlés en un to que no fos summament respectuós. Em vaig posar a resar nerviós i atemorit; mentre resava, vaig sentir els sanglots continguts del Pare; allò era superior a les meves forces. Vaig invocar una vegada més la Mare de Déu i em vaig adormir vençut per l'immens

cansament i per aquelles estranyes emocions[18].

Anys després, Mons. Álvaro del Portillo es referia a aquest episodi de la vida de sant Josepmaria, explicant les circumstàncies que l'agitaven en aquells moments: sentia com dividit el cor, entre la necessitat -d'una part- d'arribar a l'altre costat, on tindria llibertat de moviments per seguir amb l'Obra i exercir el seu ministeri sacerdotal, i d'una altra, la conveniència de tornar a Madrid, on ens havia deixat a uns quants, a la presó o amagats... També havien quedat a Madrid la seva mare, la Tía Carmen i el Tío Santiago.

*En aquesta situació, va fer una cosa que mai no ens ha recomanat, perquè no hem de temptar Déu demanant-li coses extraordinàries. Va ser una moció de l'Esperit Sant. El cas és que va decidir: **si, en el termini d'unes hores, trobo una rosa de fusta***

estofada, això vol dir que la Mare de Déu vol que vagi a l'altre costat[19].

Sant Josepmaria no va dormir gens en tota aquella nit, que fou d'intensa pregària perquè el Senyor -per intercessió de la Mare de Déu- dissipés els seus dubtes i li fes veure amb claredat com s'havia de comportar.

La Rosa de Rialb. 22 de novembre

A l'hora assenyalada la nit anterior - recorda en Juan Jiménez Vargas-, em sembla que a les vuit, ens aixecàrem amb l'idea d'acabar la Missa abans que arribés en Pere, que ens havia d'acompanyar al bosc. El Pare estava profundament afectat, sense que cap dels que érem allà poguéssim trobar motiu per a aquesta situació d'aplanament. Ningú no li va dir res. Enmig del silenci i la preocupació general va sortir del 'forn', segurament per baixar a l'església que

estava destrossada per dins, per fer l'oració. Va tornar al cap d'una estona, potser una mitja hora, totalment canviat. Venia molt alegre i portava una rosa de fusta[20].

El 1936 els milicians havien destruït els retaules i les imatges, i tot ho van cremar al davant del temple. Aquesta rosa, que devia haver quedat amb altres restes de fustes trencades a l'església, segurament prové de l'altar de la Mare de Déu del Roser, que tenia un retaule amb roses envoltant la imatge. Recorda també la gent d'aquelles contrades que la imatge destruïda sostenia una rosa a la mà.

Era la prova que sant Josepmaria havia demanat a la Mare de Déu: seguiria endavant per travessar els Pirineus, ja que aquesta era la Voluntat de Déu.

En Paco Botella recorda: *li va dir al Juan que no celebraria, que recollíssim el que havíem preparat*

sobre la taula per a la santa Missa. I va desaparèixer d'aquella estança. Al voltant de la taula, a terra, hi havia les motxilles i altres estris per al viatge. I preparàrem les coses, per continuar la marxa, quan arribés en Pere. En Juan no va fer cap comentari ni tampoc els altres.

Havia passat una estona, no gaire temps, el que es triga a fer el que he dit. I va aparèixer el Pare entre nosaltres. Venia de l'església, mostrava una cara radiant, el seu semblant respirava felicitat: el contrast entre les faccions que mostraven el seu dolor, en deixar-nos uns minuts abans, i el goig que portaven els seus ulls, que inundava la seva cara, era impressionant. Era evident que en la seva ànima havia passat quelcom extraordinari.

A la mà estrenyia amb delicadesa una rosa de fusta estofada, que el Pare mirava amb contemplació

acariciadora. Juan, guarda-la amb compte, va dir mentre l'embolicava en paper de seda, a la motxilla on portem els objectes per a la santa Missa. A continuació ens va dir: Prepareu-ho tot, perquè vaig a celebrar. Vam tornar a treure el necessari per a la santa Missa i pocs minuts després el Pare estava celebrant[21].

Un mes després, el 22 de desembre de 1937, sant Josepmaria va fer una anotació en els seus *Apunts íntims*. És la primera referència explícita i per escrit del que va passar a Rialb:

Llavors, amb moció interior que coaccionava la meva voluntat, li vaig dir al Senyor: 'si estàs content de mi, fes que trobi alguna cosa', i vaig pensar en una flor o adorn de fusta dels desapareguts retaules. Vaig tornar a l'església (era a la sagristia), vaig mirar pels mateixos llocs on havia mirat

abans..., i vaig trobar de seguida una rosa de fusta estofada. Em vaig posar molt content i vaig beneir Déu, que em va donar aquell consol, quan estava ple de preocupació per si estaria o no Jesús content de mi[22].

Benet Badrinas[23] recorda que anys després, durant una passejada per Barcelona el 4 de maig de 1948, el Pare continuà parlant de diversos successos. El més important va ser, sens dubte, la seva trobada amb la Rosa de Rialb, el matí del 22 de novembre de 1937. Ho va explicar amb molt de detall i recordo la seva afirmació rotunda final en dir que, en aquella església desmantellada era impossible que hi hagués quedat, de manera natural, aquella rosa daurada de fusta estofada[24].

I en una meditació de l'any 1964, deia el mateix sant Josepmaria: **quan estava menjat de preocupacions,**

davant el dilema de si havia de passar, o no, durant la guerra civil espanyola, d'un lloc a l'altre, enmig d'aquella persecució, fugint dels comunistes, ve una altra prova externa: aquesta rosa de fusta. Coses així: Déu em tracta com a un nen desgraciat a qui cal donar proves tangibles, però de manera ordinària[25].

A partir de llavors, va conservar amb particular cura aquesta rosa. Des del 10 d'octubre de 2002, després de la canonització de sant Josepmaria, la rosa es troba a l'església prelatícia de Santa Maria de la Pau, a la seu central de l'Opus Dei a Roma, dins d'un estoig amb forma de prisma octogonal que el mateix sant Josepmaria havia fet preparar. La part superior, de vidre, permet contemplar molt bé la rosa, exposada sobre un drap de vellut granat[26].

La cabana de Sant Rafael. Del 22 al 27 de novembre

En acabar la Missa, era l'hora convinguda amb en Pere per passar-los a recollir. Van baixar a esmorzar a cal Vilaró. Pel camí van arribar en Manolo Sainz de los Terreros i en Tomàs Alvira, els dos que faltaven i que havien sortit de Barcelona dos dies després que ells, el dia 21. No havien estat al paller de Peramola: perquè estiguessin més abrigats, en Tonillo els havia deixat dormir a la cuina de casa seva. Encara que estava previst el moment de la seva arribada, a sant Josepmaria l'espera se li feia interminable, i només es va quedar tranquil quan els va veure aparèixer.

A la tarda, en Pere els va conduir cap al nord, per un trajecte de quatre o cinc quilòmetres, fins endinsar-se al cor dels boscos de Rialb, on haurien d'esperar uns dies -no sabien quants-

fins que es formés l'expedició per travessar els Pirineus. Per fi van arribar al lloc: una cabana mig excavada a terra, ensostrada amb troncs i branques, perfectament camuflada enmig del bosc. Des del primer moment sant Josepmaria la va anomenar la ***Cabana de Sant Rafael***, impetrant la protecció de l'Arcàngel en l'arriscat camí cap a la llibertat que emprendrien després de pocs dies.

El 1969 sant Josepmaria recordava així els dies passats en aquella cabana: ***Sortírem de Barcelona i vam estar uns quants dies amagats als boscos de Rialb. Vaig saber llavors el que significa estar emboscats. Vam trobar per allà bastants sacerdots, que s'havien amagat***[\[27\]](#).

La cabana estava situada al nord-oest de cal Vilaró, a gairebé una hora de camí i a uns dos-cents metres més

d'alçada. Es trobava ben camuflada, també perquè estava situada en una zona espessa de bosc, en un lloc una mica més baix que una rasant propera. A mig camí entre Vilaró i la cabana, hi havia una bassa d'aigua. Allà es banyaven sant Josepmaria i alguns dels seus acompanyants. Per arribar fins a aquest lloc calia fer una bona caminada; a més, en aquesta època de l'any, i per estar tan a prop dels Pirineus, l'aigua estava bastant freda.

Habitualment els pujaven els queviures des de Vilaró, encara que en diverses ocasions van haver de baixar a buscar-los o bé allà a Vilaró o a ca l'Empordanès[28], una altra masia propera.

Ja el primer dia d'estada al bosc, sant Josepmaria es va preocupar d'establir un horari, i distribuir els encàrrecs per al millor funcionament del grup. Explica en Pedro Casciaro:

en Juan Jiménez Vargas venia a exercir les funcions del director. El Pare va elaborar un horari tan complet que no ens sobrava ni un minut. Diàriament predicava la meditació[29], celebrava la santa Missa sobre un altar que vàrem construir amb grans pedres, uns troncs de pi horitzontals i un altre de més prim on penjava un crucifix de butxaca; es va establir un torn per ajudar a Missa, dirigir el sant rosari, llegir en veu alta l'evangelí i altres normes de pietat i costums de l'Obra; també diàriament, algú de nosaltres donava una xerrada incloent-hi temes culturals -el professor Albareda, per exemple, ens parlava de les seves experiències en diverses universitats europees-; es portava un diari, que els estudiants d'arquitectura il·lustràvem amb dibuixos; finalment, no faltava una estona dedicada a l'esport[30].

En Juan Jiménez Vargas afegeix que, a més de l'horari, sant Josepmaria es

va ocupar també de distribuir els diversos encàrrecs: *ordre dins de la cabana, la llenya, el diari, etc.* Era important la necessitat d'evitar la *psicologia dels emboscats*, que somiaven en el moment en què es podrien moure lliurement, però potser no posaven l'esforç necessari per no abandonar-se en aquestes circumstàncies[31].

Cada dia, a primera hora del matí, sant Josepmaria celebrava la Santa Missa. En Tomás Alvira recorda: *el Pare vestia amb uns pantalons de pana de color marró i un jersei de llana de color blau marí amb coll alt i doblegat (del tipus que porten els mariners). Utilitzava un got de vidre i deia la missa de la Mare de Déu. La portava copiada en uns octaus de paper escrits a mà, que servien de missal. La Missa era dialogada. No oblidaré mai aquells Sants Sacrificis: per temple el bosc, el celebrant amb el màxim recolliment, molt a poc a poc,*

se'l veia posar la seva ànima sencera i tot el seu amor en allò que feia, i sobretot en el moment de la Consagració. Centenars d'ocells, en despertar amb els primers raigs de sol, cantaven sense parar i ajudaven a donar encant a les Misses del Pare en els boscos de Rialb. Sempre deixava una Forma consagrada, que era guardada amb gran recolliment per algú del grup[32].

Les tertúlies es perllongaven -escriu anys més tard en Juan Jiménez Vargas-, i el Pare parlava de plans per al futur. Es referia a plans i activitats concretes i molt tocant de peus a terra.

D'altra banda estava pendent de detalls concrets de cada un de nosaltres: la roba, el fred, eixugar-se, possibilitat de refredats, etc. Es desentenia del que havia de ser la veritable preocupació, que eren les seves articulacions i el perill de la

reactivació del seu reumatisme, que va ser per a nosaltres el fantasma que vam tenir a la vista durant totes aquelles jornades. Sovint, inevitablement, tornaven a la seva memòria els que quedaven a Madrid[33].

Sant Josepmaria va voler anar a visitar alguns sacerdots refugiats per animar-los en aquells durs moments i oferir-los el seu ajut sacerdotal, si el requerien. No va parar d'insistir fins que en Pere Sala els va indicar el camí per arribar on estaven amagats. El lloc es trobava a una hora de camí, aproximadament. Un dia van estar amb ells més d'una hora i es van quedar a dinar. Després de la tertúlia, sant Josepmaria va parlar amb algun d'aquests sacerdots, passejant pel bosc, i així van rebre una injecció d'optimisme i visió sobrenatural. En una altra ocasió van anar a veure'ls en Juan Jiménez Vargas i alguns altres, per encàrrec

de sant Josepmaria, segons recorda en Pedro Casciaro.

Hi havia un altre sacerdot, refugiat a Vilaró, que es feia passar per treballador de la masia. Era de Ponts i es deia mossèn Esteve. Un dia va anar a la cabana per xerrar amb sant Josepmaria. Després, va tornar altres vegades, perquè es van fer molt amics. Els va acompanyar moltes estones a recollir rovellons pel bosc, i els va ensenyar a rostir bolets a la brasa.

L'Ignasi Forcada recorda que a Castelldeu, el setembre de 1973, sant Josepmaria va explicar coses relacionades amb el pas dels Pirineus, i va *dir que alguna vegada van menjar bolets 'amb censura eclesiàstica', perquè alguns sacerdots de la comarca que també estaven amagats per aquells boscos els deien els que eren bons i els que eren verinosos*[34].

Durant aquests dies, van penjar dins la cabana una pàgina impresa d'una revista amb una fotografia de la Mare de Déu del Pilar. Sota el peu, on s'aclareix que el pilar està despullat del mantell que ordinàriament el cobreix, sant Josepmaria va escriure anys més tard:

Aquesta imatge presidia la nostra casa -'Sant Rafael de Rialp'- en els boscos de Catalunya, el novembre de 1937[35].

El dia 26 *el Pare* va marxar després de l'esmorzar amb Pedro, que anava a prendre un apunt de la parròquia de Pallerols. Van tornar quan acabàvem de dinar, acompanyats de l'arxiprest[36] de Ponts, mossèn Nicolau Auger[37], que estava amagat a cal Vilaró. San Josepmaria i l'arxiprest van poguer examinar l'interior de l'església, on no van trobar cap resta de les imatges i retaules.

Els *arquitectes* van fer diversos dibuixos durant aquests dies. Entre altres, uns croquis de la cabana, que s'han utilitzat per reconstruir-la en el mateix lloc.

Cinc nits de travessia. Del 27 de novembre al 2 de desembre

Així van passar els dies a la cabana de Sant Rafael, des del 22 al 27 de novembre, esperant que arribés l'avís d'emprendre el camí. I va arribar en aquell últim dissabte del mes. *Estàvem esperant que en Pere ens portés el menjar de la tarda -* escriu en Pedro Casciaro-, *quan es va presentar sense i per dir-nos que calia posar-se immediatament en marxa. Vam recollir a tota velocitat les nostres coses i ens encaminàrem cap al nord* [38].

Començaven així les àrdues marxes d'aproximació a la frontera: en total van ser cinc nits caminant des dels boscos de Rialb fins a Andorra.

Jornades molt dures, caminant de nit més de dotze hores diàries, mal menjats, mal calçats, amb fred, mullats per haver travessat rius, esgotats, bruts, amb freqüents caigudes, amb ungles arrencades i ferides als peus i les mans.

Fins arribar a Andorra, van caminar aproximadament cent quilòmetres en total, amb un desnivell acumulat d'uns 6.400 m. de pujada i 5.900 de baixada, en total més de 12.000 m. de desnivell[39].

Dels boscos de Rialb a la Ribalera. Nit del 27 al 28 de novembre

Encara amb llum, van abandonar la cabana de Sant Rafael. En Pere Sala anava al capdavant. Després d'un recorregut d'un parell d'hores, ja de nit, van fer una parada per esperar-ne uns altres que havien d'incorporar-se a l'expedició.

Mentre esperàvem -escriu en Juan Jiménez Vargas-, el Pere es trobà assaltat per les seves vacil·lacions i es va mostrar decidit a tornar enrere; allò era una nova prova. No veia el que havia de fer, com si de sobte se sentís abandonat, com si li faltés l'ajuda sobrenatural. Sense vacil·lar, el vaig agafar pel braç, disposat a no deixar que se'n tornés[40].

Per fi va arribar el grup que esperaven, i en Pere es va acomiadar amb molta cordialitat: *Déu vulgui que tinguin bona sort!*

Al Pere el va rellevar un home, petit i parlador, conegut com el Mora, que els va portar fins una cova situada al Corb, una muntanya formada per roca de conglomerat i que presenta parets de gran alçada tallades a pic. En una d'aquestes parets hi ha una cavitat tapiada amb pedra i fang, a la qual s'entra per una porta de fusta. Es diu la casa del Corb. L'interior és

molt ampli i està compartimentat en diversos espais separats per envans de pedra, que s'utilitzava per guardar-hi bestiar.

Els fugitius van descansar a la casa del Corb de les dotze a les tres de la matinada. Quan encara era negra nit, van deixar la cova. Durant el trajecte, es van ajuntar més persones a l'expedició.

Baixaren pel coll de Mur fins al torrent de les Caubes i, després de passar prop d'una masia anomenada Santpou, van arribar a l'espluga de les Vaques, al barranc de la Ribalera, una zona rocosa i d'aspecte imponent. Eren les vuit del matí.

Missa a la Ribalera. Diumenge 28 de novembre

Un cop s'aturaren a descansar, com que era diumenge, de seguida sant Josepmaria va buscar un lloc adient

per celebrar la santa Missa: seria l'última abans de passar la frontera.

El marc era insòlit. L'espluga de les Vaques es troba a uns 800 metres d'altitud, en un lloc resguardat, molt adient per refugiar-se i evitar ser sorpresos per milicians o carrabiners. Els propietaris d'aquell terreny eren la família Boix[41], de can Juncàs, la masia més propera, que col·laboraven en la xarxa de fugitius. D'altra banda, l'indret està delimitat per un alt mur de roca que salvaguarda per complet del vent nord, i per la part sud compta amb la protecció natural d'uns turons que sobresurten cinquanta metres. És una espècie d'ampli circ, molt assolellat i d'aparença inexpugnable.

En Josep Boix i Oste[42], fill de l'amo de can Juncàs, que llavors era un noi jove, recorda amb vivesa sant Josepmaria:

Vaig anar a l'espluga de les Vaques a portar menjar que preparava la meva mare per als refugiats. Em van dir que un que acabava d'arribar era un sacerdot. El sacerdot es va dirigir a mi molt atent, i així vaig saber que anava a dir Missa allà mateix[43].

Sant Josepmaria, al principi, dubtava de la conveniència de celebrar Missa davant tota aquella gent desconeguda. Ja s'hi havien congregat vint-i-tres fugitius. Temia que es produís alguna irreverència. Tanmateix, no va succeir res d'això. Ningú no havia oït Missa ni trepitjat una església des del juliol de l'any anterior. Així, en saber que un sacerdot havia de celebrar l'Eucaristia, l'expectació va ser general. El 1969, sant Josepmaria ho recordava:

Els vaig dir: sóc sacerdot, si em necessiteu... Vaig a dir Missa: el que no vulgui mantenir-se

*respectuós, que no hi assisteixi.
S'hi van quedar tots. Vaig celebrar
sobre una roca, les formes en un
platet petit, sobre uns corporals
que havia fet la meva germana
Carmen*[\[44\]](#).

En Josep Boix va ajudar a col·locar la pedra que serviria d'altar sobre una altra de més gran, a tocar de la paret d'aquell tallat, per quedar ben protegits del vent. En guarda un record inesborrable, també per una circumstància particular:

Si van arribar a les vuit, a un quart de nou estava començant la Missa. Jo em vaig asseure en un banc que teníem fet amb pedres, molt a prop del sacerdot. A la nit havia encès foc en aquest mateix lloc. Quedaven unes brases que semblaven apagades, però estaven enceses i en agenollar-me em vaig fer una cremada[\[45\]](#).

Sant Josepmaria va haver de celebrar la Missa romanent tota l'estona de

genolls, ja que no hi havia cap pedra prou alta. El van ajudar en Paco Botella i en Miguel Fisac, també agenollats per subjectar els corporals i vigilar que no volés cap Forma. Van combregar alguns dels assistents, a més dels que anaven amb sant Josepmaria. *Tots van estar molt respectuosos* -escriu en Pedro Casciaro- *i la missa fou excepcionalment impressionant. Malgrat el cansament i la singularitat de les circumstàncies, fins i tot humanes, del moment, el Pare va celebrar la santa Missa amb gran unció, contagiant als altres la seva pietat i el seu recolliment*[46].

L'Antoni Dalmases[47], un estudiant que s'havia unit a l'expedició amb dos amics en una de les parades d'aquella nit, va escriure a principis de 1938 una mena de diari amb les notes que havia anat prenent durant l'evasió. Recollint les emocions d'aquell 28 de novembre, va escriure:

aquí té lloc l'acte més emocionant del viatge: la santa Missa. Sobre una roca i agenollat, gairebé estès a terra, un sacerdot que ve amb nosaltres diu la Missa. No la resa com els altres sacerdots de les esglésies. Diu les oracions en veu alta, plora gairebé i nosaltres l'imitem, uns estesos, altres agenollats, altres mig asseguts, aquells drets, agafats a les pedres per no caure. No se sent més que el Pare. Les seves paraules clares i sentides es fiquen a l'ànima. Mai no he oït Missa com avui, no sé si per les circumstàncies o perquè el celebrant és un sant[48].

Potser el més significatiu d'aquella última Missa de sant Josepmaria durant la travessa pels Pirineus, és que reflecteix molt bé la seva actitud en una època en la qual era molt difícil trobar un sacerdot i, precisament per això, resultava tan necessari. Sense imprudències, sant Josepmaria es manifestava com a

mossèn sempre que ho considerava útil per al bé de les ànimes. I aquest va ser un d'aquests moments, quan estaven endinsats en una aventura que -mirada només amb ulls humans- podria molt bé ser l'última per a moltes d'aquelles persones.

El Pare va quedar tan content d'aquell grup -escriu en Juan Jiménez Vargas- que va decidir convidar-los a alguna cosa, i va suggerir que obríssim l'ampolla de conyac que portàvem per al fred. Després, podria fer-nos molta falta, però en aquell moment era més important tenir una atenció amb ells. La llàstima va ser que, en obrir-la, l'ampolla es va trencar, se'n va poder aprofitar ben poc i ens vam quedar sense res[49].

De la Ribalera a Fenollet. Nit del 28 al 29 de novembre

Un cop acabada la Missa, calia recuperar forces per la dura marxa que els esperava. Van descansar poc

temps, perquè el pla preveia començar a caminar aviat: la pujada de l'Aubenç és forta i perillosa, i convenia fer-la a la llum del dia. A més, resultava difícil dormir en aquelles condicions.

Abans de marxar -recorda n'Antoni Dalmases en el seu diari-, resem el rosari com mai l'havíem resat, ni encara durant els dies pitjors de la persecució a Barcelona[50].

Cap a les cinc de la tarda, va aparèixer el guia encarregat de portar-los fins a Andorra. Li deien *Antonio*. El seu veritable nom era Josep Cirera[51]; només ho va revelar en arribar l'expedició a Andorra. Tenia vint-i-tres anys i duia un vestit de pana i avarques. Com qualsevol contrabandista, disposava d'una xarxa d'enllaços i senyals al llarg de la ruta, i no donava un pas sense tenir-ho tot molt assegurat. Va donar l'ordre de reprendre la marxa.

Aquella jornada fou molt dura, sobretot l'ascensió per la canal de la Jaça, molt empinada. En alguns trams només es podia avançar grimpant per les pedres. Tot just començar un d'aquests, en Tomás Alvira es va estirar a terra, defallit, en un estat d'esgotament que l'impedia continuar. El guia va donar l'ordre de continuar, perquè calia arribar al cim abans del vespre. No hi havia més remei que abandonar en Tomás: quan s'hagués reposat, podria baixar a can Juncàs, on l'atendrien.

De moment -escriu en Juan Jiménez Vargas-, tots vam pensar que era una decisió brutal i no estàvem disposats a acceptar-la, encara que en Tomás no se sentia capaç de res. El cap, convençut que en Tomás no podia ni arribar a dalt de la muntanya, ni molt menys suportar totes les marxes - només calia veure el seu aspecte lamentable-, va insistir-hi nerviós,

tement que se'ns tirés la nit a sobre[52].

Va ser llavors quan va intervenir sant Josepmaria. Diu en Pedro Casciaro que *el Pare va prendre el guia per un braç, parlà uns minuts amb ell i, després, li va dir a Tomás: **No en facis cas. Tu seguiràs amb nosaltres com els altres, fins al final***[53].

També va tenir un greu defalliment en José María Albareda. Una altra vegada sant Josepmaria va aconseguir convèncer el guia. En Pedro Casciaro recorda que *el vent ens permeté escoltar algunes de les seves paraules, que van ser, més o menys les següents, quan es referia a en José María: **pensi que es tracta d'un home molt valuós, que ha fet molt de bé a la seva pàtria i encara li queda molt per fer; vostè és home de cor, tingui paciència i deixi que l'ajudem fins escalar el***

cim de la muntanya; jo li asseguro que es refarà després, aprofitant el primer descans que tinguem, i podrà seguir caminant normalment; vostè tindrà la satisfacció, el dia de demà, d'haver salvat la vida d'un home excepcional. Increïblement, el nostre inflexible guia va cedir i, en un cas i en l'altre, van seguir endavant[54].

En Tomás i en José María van poder continuar la marxa. Anys després, en recordar aquest episodi, Josep Cirera comentava, referint-se a sant Josepmaria: *Era un home molt enèrgic!*[55].

Queia la nit quan arribaren al cim de l'Aubenç, a 1.500 metres d'altitud. Havien superat un desnivell de set-cents metres. La temperatura era baixa, però no gaire freda. Van reposar una mica, i després -ja de nit- van continuar la marxa. En acostar-se a la casa d'Aubenç, oculta al

*vessant, el guia fa córrer la veu, que
passa dels uns als altres
silenciosament, que aixequem els pals
i no parlem, perquè passem prop
d'una casa*[56].

El descens per la cara nord de l'Aubenç és llarg i dur. Freqüentment seguien els camins utilitzats per l'arrossegament dels troncs tallats al bosc, que moltes vegades quedaven travessats i havien de saltar. Hi va haver moltes relliscades, però cada vegada que intentaven agafar-se al brancatge per esmorteir la caiguda, les mans s'omplien de punxes. Molt avançada la nit va acabar el descens de l'Aubenç. Van travessar la carretera d'Isona a Coll de Nargó, es van descalçar per travessar el riu Sallent i van pujar fins a l'altura del poble de Montanisell. Sense entrar a la població, van trencar a la dreta, van envoltar un barranc i aviat van arribar a can Fenollet, on passarien les hores de llum del dia que

començava. Eren les sis del matí, i havien caminat més de dotze hores.

Can Fenollet, la casa on van romandre el dia 29 de novembre, estava molt aïllada a la muntanya. Era gran i tenia uns corrals relativament amplis. Per la seva situació estratègica, era un lloc freqüentat per les expedicions que es dirigien a la frontera: hi sojornaven grups de deu, vint o trenta persones, aproximadament un cop per setmana.

Els amos de can Fenollet, en Josep Coll i la Rosa Campà[57], eren parents d'en Josep Cirera, el guia. El seu fill, l'Eugeni Coll i Campà[58], que llavors tenia dotze anys baixava a Organyà i a Coll de Nargó dues vegades per setmana a buscar pa i altres queviures, per alimentar els fugitius. Anava alternant els dos pobles per no aixecar sospites[59].

Només arribar a Fenollet, es van amagar en un dels corrals. Les ordres del guia estaven clares: mirar de dormir tab bé com poguessin, i sense fer soroll.

Durant la Missa a la Ribalera, tot preveient que ja no podria celebrar novament en tot el viatge, sant Josepmaria havia reservat el Santíssim Sagrament i el portava a sobre -com feia habitualment en aquella època de guerra- per poder combregar els dies següents. No obstant això, com que en la nit anterior s'havien sentit algunes blasfèmies, va decidir consumir totes les Sagrades Formes. Van combregar poc després d'arribar a Fenollet.

La mestressa i altres dones s'ocupaven de tot. Una d'elles, monja, s'havia refugiat en aquella casa. *Van repassar la roba d'alguns. A Tomás li van cosir els estrips que s'havia fet als pantalons, a la baixada de l'Aubenç. A*

les dues, vam menjar mongetes amb xai, que van servir en unes quantitats que vencien la fam que teníem tots en despertar. El nostre guia -explica en Juan Jiménez Vargas- diu que ha oblidat moltes coses, però que aquell dinar el recorda sempre. Havent dinat, molts encara van poder fer la migdiada[60].

Abans de sortir, per facilitar el camí, sant Josepmaria va suggerir abandonar algunes peces no estrictament necessàries -roba, sabates...-, que tot i que després haurien estat molt útils, en aquells moments no eren més que un pes suplementari a les motxilles. Ja a la pujada de l'Aubenç -explica en Pedro Casciaro-, algunes coses s'havien hagut de llançar per alleugerir el pes. Aquí va ser la liquidació total, fins les sabates d'en Manolo van quedar al corral[61].

De Fenollet a la borda de Conorbau. Nit del 29 al 30 de novembre

Quan va enfosquir, cap a les sis de la tarda, van reprendre la marxa.

Començava una etapa en què havien de coronar dues muntanyes -Santa Fe i Ares- de 1.200 i 1.500 metres d'altitud, respectivament; entre una i altra havien de creuar una vall enclavada a uns 700 metres. Es requeria, doncs, un notable esforç físic.

Per contrast, escassejaven els aliments. Després de l'abundant dinar a Fenollet, calia estalviar al màxim els queviures per a les jornades successives. *Per tot avituallament* -escriu en Pedro Casciaro-, *els guies ens van proporcionar un formatge fresc i un tros de pa. Ens van dir que allò ens havia de servir per unes vuit racions; és a dir, fins arribar a Andorra*[\[62\]](#).

La pujada de la muntanya Santa Fe comença a tocar de can Fenollet. En poc més d'una hora van remuntar un nivell de 300 metres i van creuar entre els dos pics principals de la muntanya. A la dreta hi tenien l'ermita de Santa Fe. Va seguir després una baixada molt pronunciada sobre un molest terreny de palets. De seguida van travessar el camí de Cabó a Organyà i, prop de la masia l'Oliva, van creuar el riu de Cabó.

A tres quarts de dotze de la nit va començar l'ascens de la muntanya Ares. Fou realment esgotador per a tots, ja que des del riu de Cabó s'ha de superar un desnivell de gairebé 1.000 metres, el més fort de tota la travessia, en un trajecte de pocs quilòmetres, seguint un camí molt ben senyalitzat però de gran pendent.

Sant Josepmaria va patir molt, fins al punt que -com escriu en Juan Jiménez Vargas- la respiració dispneica i el pols que no es trobava feien témer un fracàs fisiològic com el d'en Tomàs, i encara que nosaltres estiguéssim molt segurs que superaria la fatiga, altra vegada podria posar-se nerviós el guia. L'ajudaven en Paco i en Miguel, que a estones el portaven gairebé sense posar els peus a terra. Per a ell era molt dur que haguessin d'ajudar-lo d'aquesta manera. Els qui anaven tan a prop diuen que el sentien repetir allò de 'Non ministrari, sed ministrare' [no he vingut a ser servit, sinó a servir]. Per si fos poc, com que contínuament havia d'agafar-se al brancatge, anava clavant-se punxes a les mans[63].

En Paco Botella explica: en Juan li va donar a en Miguel terrossos de sucre i la bóta de vi perquè li'n fes prendre al Pare. El Pare no ho volia prendre, pensant que ens podia fer falta a

nosaltres. Per fi, com que se sentia defallir i la certesa que no ho anàvem a prendre nosaltres es va fer patent, va transigir. Aquest estímul no va poder dominar la seva fatiga ni donar consistència als seus músculs. No sabíem què fer i calia fer alguna cosa. Sense pensar més, en Miguel va passar davant del Pare i el va agafar de la mà i va seguir pujant tirant el Pare. Jo, darrere del Pare, avançava empenyent-lo amb les mans posades a l'esquena. El Pare es deixava portar, sense posar-hi res de la seva part.

Jo sentia desitjos de plorar de pena en veure com pujava el Pare, com un sac, materialment portat en els nostres braços. **Em pujaven els meus fills en braços, jo no hauria pogut**, deia el Pare anys després i repetides vegades, quan es feia referència a aquestes hores d'esforç i de dolor. **Des d'aquella pujada, Paco, m'han passat les ganes de caminar per la**

***muntanya**, deia en una altra ocasió[64].*

A la part alta de la muntanya, a uns 1.500 metres d'altitud, van arribar al poble d'Ares. Es van amagar al corral de cal Fiter i allà van descansar una hora llarga.

L'última part de la marxa era en baixada, per un camí de bosc molt incòmode i relliscós que es dirigia primer cap al nord, per vorejar un barranc, i després cap a l'est. Encara era de nit, cap a les sis de la matinada, quan van arribar a la borda de Conorbau, també anomenada bordeta espatllada de Baridà, i per fi van poder descansar.

De Conorbau a la Caubella. Nit del 30 de novembre a l'1 de desembre

Finals de novembre, a 1.200 metres d'altitud. El fred era intens, fins al punt que resultava desaconsellable restar gaire estona immòbil. Durant

les hores de llum, abans de reprendre la caminada, formaven una rotllana atapeïda, drets, i movien les cames per no entumir-se. Recorda en Pedro Casciaro que *un d'ells va trencar la rotllana i va deixar el seu lloc. Espontàniament va sorgir aquest comentari: Si surten, tanquin la porta... Tots van riure la gràcia, i el Pare el primer*[65].

Tot just es va enfosquir, cap a les sis de la tarda, va començar una nova etapa. En contrast amb les anteriors, en aquest tram no calia pujar cap muntanya. Això pot semblar animant, però també n'hi havia de dificultats: la humitat i el fred tindrien una presència notable, ja que una gran part del temps van haver de caminar per la vora dels rius, fins i tot amb els peus a l'aigua. Per això, a aquesta quarta marxa nocturna se la podria qualificar com l'etapa dels rius.

Enfilaren un camí que conduïa cap avall. Com que a més s'havien després de tot el pes que no fos realment imprescindible, els va semblar encara més lleuger el descens. No obstant això, es feia notar la fatiga acumulada en els dies anteriors. Per això és comprensible la sorpresa de tots en veure que quatre o cinc homes, amb uns enormes sacs carregats sobre l'esquena, s'havien incorporat a l'expedició. Es tractava d'un grup de contrabandistes, que traficaven entre Andorra i Espanya amb tot tipus de mercaderies. En aquella ocasió, l'aroma que es va difondre per tota la fila -contrarestant amb la mala olor d'aquella soferta caravana, ja que ningú s'havia pogut rentar en els darrers dies- els va portar a pensar que traficaven productes de perfumeria. Però en Josep Cirera va dir que li estranyava que fossin perfums, ja que aquests productes els portaven des d'Andorra a Espanya, i

no a l'inrevés. Pensava més aviat que l'olor fos de safrà, que sí es portava cap a Andorra, en saquets petits[66].

Passaren per can Baridà i baixaren fins a prop del poble de Noves de Segre, que van deixar a l'esquerra. Havien de travessar la carretera que uneix aquest poble amb la carretera general. Representava un punt perillós, i el cap de l'expedició els va advertir que hi hagués molt de silenci i no recolzessin els bastons a terra.

Després, van avançar cap al nord per un camí de carros paral·lel al riu Segre i a molt poca distància de la carretera general. Van circular diversos automòbils per la carretera, la qual cosa ocasionà moments de molta tensió entre els fugitius. Efectivament -anota en Juan Jiménez Vargas-, *en una part del camí que queda enfilat des de la carretera, ens van enlluernar els llums d'un cotxe.*

L'ensurt ens va deixar paralitzats, però els guies, inalterables, es van limitar a dir que si ens enfocaven de nou, això és el que s'havia de fer: quedar-se quiets i en silenci.

- No passa res. No poden veure'ns.

Ens semblava una fanfarronada més. Després hem comprès que era senzillament la seguretat d'aquell que se sent amo de la situació, en comprovar -quan hem recorregut allò anys després- que des de la carretera és pràcticament impossible distingir res en el camí, per l'arbrat i pels matolls, i menys de nit, i en canvi des de molts punts del camí es pot veure la carretera[67].

Van passar per sota de la parròquia d'Hortó i van remuntar els rius Castellbó i Aravell, que van creuar moltes vegades, mullant-se els peus i les cames, amb la roba cada vegada més xopa i una humitat freda que calava fins als ossos.

En Pedro Casciaro retrata aquesta marxa pel riu: *el travessàvem i tornàvem a travessar, a estones, caminàvem dins de l'aigua, prop de la riba. Aquí es va demostrar que les botes que en Juan havia aconseguit al Pare eren una autèntica estafa. Li havien assegurat que eren impermeables i hi entrava l'aigua com si fos un colador; amb l'inconvenient, a més, que trigaven molt a eixugar-se. El Pare va caminar dos dies, com a mínim, amb els peus completament mullats*[68].

En sortir del riu, a l'altura del poble d'Aravell, van pujar cap a les roques de la Caubella, a uns 1.600 metres d'altitud. Eren les sis del matí del dia 1 de desembre. Ja de dia, quan havien fet un bon tram en direcció a la collada de la Torre, van descansar amagats entre les roques i els matolls. Es trobaven a uns 200 metres de cal Roger, on vivien els pares d'en Josep Cirera, el guia. Ell hi

va anar a descansar i a buscar menjar per als expedicionaris.

De la Caubella a Sant Julià de Lòria. Nit de l'1 al 2 de desembre

Van passar el dia sencer camuflats entre els matolls i les pedres, gairebé sense moure's, per no cridar l'atenció. A primera hora del matí, el sol es va deixar veure a estones. Van poder superar, almenys en part, els efectes de la mullena anterior. Els núvols es van anar fent més espessos amb el passar de les hores, fins que el sol es va ennuvolar totalment, i va augmentar el fred. Al migdia, l'aspecte del cel amenaçava neu. A la tarda, abans de sortir, van caure els primers flocs. Van menjar el que quedava de les seves provisions, una ració petitíssima de xoriço, pa i formatge.

Van sortir dels boscos de cal Roger cap a les sis de la tarda, ja de nit; i amb la incògnita de la possible

nevada en el moment més crític de l'expedició, van començar a caminar. Costava estirar les cames, després de tantes hores arraulits per no ser vistos. Al cap d'uns minuts ja ho feien amb més normalitat.

Van pujar directament a la collada de la Torre. Des d'allà, a través d'un bosc frondós, van baixar al riu Civís. Allà es van aturar -recorda Juan Jiménez Vargas- perquè *el guia va avisar que una patrulla caminava rondant pel camí que havien de creuar. N'havia sentit clarament els passos. Immediatament va fer córrer la veu: Molt de silenci i que no es mogui ningú!*^[69] I va desaparèixer per inspeccionar la zona. Eren en un lloc humit, i el fred calava fins als ossos. Va ser una aturada de dues hores, amb l'ànsia de ser descoberts. S'amuntegaven en grups per no perdre l'escalfor. Sant Josepmaria i els qui l'acompanyaven van redoblar

la seva oració i el seu recurs a Santa Maria.

Per fi van tornar en Josep Cirera i els seus col·laboradors, després d'haver explorat la situació. Quan la patrulla s'allunyés del punt triat per creuar el camí, era probable que no tornessin a passar per allà fins una bona estona després. Llavors seria el moment d'arrencar a córrer i guanyar alçada a la pujada del barranc de la Cabra Morta, situat més enllà del riu Civís, camí del coll que dona nom a l'esmentat barranc.

Va passar la patrulla. Tots van sentir la remor de les petjades i de les converses que mantenien els milicians. Quan en Josep Cirera va estar segur que s'havien allunyat prou, va donar l'ordre de creuar el riu per una passarel·la feta amb troncs i començà la pujada. Era el moment d'arrencar a córrer a tota

velocitat, sense preocupar-se ja del soroll.

Van pujar pel barranc de la Cabra Morta fins al coll del mateix nom, on ja van començar el descens. El terreny era tan abrupte i accidentat que els guies asseguraven que la major part de la gent no s'atreviria a passar-lo a la llum del sol per por de caure; de nit, com que no veien res, no s'adonaven d'aquestes dificultats.

En Juan Jiménez Vargas afirma: *aviat vam parar al mig del bosc i en Cirera ens va indicar que ens amaguessim bé sota els matolls i l'arbrat: Un sota cada arbre, sense moure's, i molt de silenci*[70].

Després d'aquella espera que se'ls feia eterna, encara que amb prou feines va durar mitja hora, el guia -assegurat pels seus enllaços de la frontera- va donar l'ordre de partir. Passaren molt a prop de la borda de Lluçà, que tenia el llum encès. Uns

gossos van començar a bordar. Tots es van espantar molt, però els guies no van fer cap cas dels lladrucs, segurs que el terreny estava lliure.

Caminaren a la vora de l'ermita de Santa Maria de Feners, que ni tan sols van veure, i al cap de quinze minuts de començar a moure's, van franquejar el riu Argolell i van atacar una pujada molt pronunciada cap a mas d'Alins, la primera casa d'Andorra en aquesta zona. La línia de frontera s'estén per la mateixa llera del riu.

Ja havíem passat la frontera -explica en Juan Jiménez Vargas- quan vam sentir uns trets de fusell des de la part d'Argolell. Se n'havien adonat tard, potser els semblava que encara estàvem per la pujada, i volien batre la cua de l'expedició, però ja no estàvem al seu abast[71].

Quan van creuar per davant de mas d'Alins, a una alçada de 1.420 metres,

els guies van avisar que es trobaven a Andorra des de feia una estona. No ho havien dit abans per evitar que les naturals reaccions d'alegria pròpies d'aquests casos facilitessin que els milicians donessin abast a algú, ja que no poques vegades feien incursions en territori andorrà. Era el dijous 2 de desembre de 1937. Encara era fosca nit, però faltava poc per a l'alba.

El Pare va començar una oració d'acció de gràcies -escriu en Pedro Casciaro-. Em penso que va ser la Salve, però realment no me'n recordo: vaig trigar cert temps a reaccionar i adonar-me que tot havia passat. Potser va ser la mateixa alegria el que impedia creure-s'ho del tot[72].

Els guies van indicar clarament la direcció que calia seguir fins arribar a Sant Julià de Lòria. El camí estava ben marcat. Alguns van continuar immediatament, però sant

Josepmaria va preferir esperar que es fes de dia: era qüestió de poc temps. A més, Tomás presentava unes notables ferides als peus, que l'impedien fer un pas més.

Es notava el fred, que semblava augmentar per moments. Van veure una foguera a poca distància, en la direcció que havien de seguir, i es van acostar a escalfar-se una mica. Era en Josep Cirera, el guia, amb els seus companys. Els van convidar a menjar una mica de pa amb xoriço, que van agrair de debò.

Reprengheren la marxa. Començava a clarejar. Cap a les nou del matí van arribar a Sant Julià de Lòria, el primer poble d'Andorra.

Després d'aquell llarg malson, per fi, ja érem lliures. En acció de gràcies, un cop que ens vam quedar sols els del nostre grup -escriu en Pedro Casciaro-, el Pare va tornar a incoar la Salve -aquesta vegada en veu alta-,

que tots vam recitar pausadament, amb profund fervor i gratitud a la Mare de Déu[73].

Van anar a l'església per agenollar-se davant del sagrari, tot donant gràcies a Déu per l'èxit de l'empresa. Era la primera vegada que visitaven una església no profanada, des del juliol de 1936.

Nou dies a Andorra. Del 2 al 10 de desembre

Van continuar fins a Andorra la Vella, la capital del principat. Hi feren els primers tràmits i els donaren una documentació que els qualificava de refugiats polítics. Enviaren un telegrama al germà d'en José María Albareda, en Manuel[74], que es trobava a San Juan de Luz, al costat de la frontera entre França i Espanya, perquè enviés un cotxe a recollir-los. Es van allotjar a l'Hotel Palacín (actualment Hotel Siracusa),

a la sortida de les Escaldes-Engordany.

Un cop a l'hotel, recorda en Pedro Casciaro que *al Pare se li van començar a inflar les mans de forma alarmant i amb forts dolors. En Juan es va preocupar molt al principi, perquè va pensar que podia ser el començament d'un atac reumàtic, com un altre que ja havia patit a Madrid. En reconèixer-li detingudament les mans, va descobrir que la inflamació era deguda a la infinitat d'espines que tenia clavades a la pell. En Juan va aconseguir unes pinces per treure-li les espines, d'una en una; després li va aplicar un desinfectant*[75].

L'endemà, 3 de desembre, la nevada que els havia amenaçat en l'última jornada de la travessia, va començar a descarregar amb força. Les condicions climàtiques adverses els van obligar a romandre diversos dies

a Andorra, ja que el port d'Envalira quedava tancat a causa de la neu. Temps que van aprofitar, entre altres activitats, per redactar el diari de les jornades precedents. Es van fer una foto de grup, que també va servir per a les fotos de carnet que necessitaven per a la documentació de sortida, retallant-les d'una en una.

Sant Josepmaria va fer amistat amb mossèn Lluís Pujol[76], arxiprest de les Valls d'Andorra, que li va facilitar poder celebrar Missa a l'església parroquial d'Andorra la Vella, i també a la capella del col·legi Nostra Senyora de Meritxell que havien establert els monjos de Montserrat a les Escaldes. Va ser una amistat que duraria tota la vida[77].

França. 10 de desembre

Havien aconseguit un salconduit de les autoritats franceses, que els permetia el trànsit per França durant

vint-i-quatre hores: el temps just per arribar a la frontera d'Hendaia.

Per fi, el 10 desembre 1937 va aparèixer clar i amb sol. Feia fred. Era el dia assenyalat per sortir d'Andorra i passar a França. En una espècie d'autobús van pujar fins a Soldeu, l'últim poble d'Andorra. L'autobús no va poder seguir a causa de la neu i van continuar a peu tretze quilòmetres, enfonsant les cames fins als genolls. Arribaren al Pas de la Casa, a 2.400 metres d'altitud, al refugi d'Envalira. Eren les onze del matí. Després de descansar una hora, van reprendre la marxa. Al Pas de la Casa s'esperava un autobús que els va conduir a l'Hospitalet-près-l'Andorre, primer poble francès, on van arribar a les dues de la tarda.

Després dels tràmits de duana i policia, que es van allargar fins a les cinc de la tarda, van continuar viatge en un taxi gran enviat des de San

Juan de Luz pel germà d'en José María Albareda, en Manuel. Van arribar fins a Saint Gaudens i aquella nit es van allotjar a l'Hotel Le Central, que actualment només és un bar.

Lourdes i, finalment, Espanya. 11 de desembre

Es van aixecar a les sis del matí, per arribar aviat a Lourdes. Hi havia unes dues hores i mitja de camí.

Arribàrem a Lourdes encara molt d'hora -recorda en Pedro Casciaro-. Tot estava tancat, a excepció de la cripta de la Basílica del Rosari. El nostre Pare desitjava celebrar aviat la santa Missa i es veia que, des que vam sortir de Saint Gaudens, s'estava preparant, perquè no va dir res durant el trajecte. Allà va explicar a un sacerdot quina era la situació en què viatjàvem[78].

Sant Josepmaria es va entendre en llatí amb aquell sacerdot, que al

principi va mostrar la seva desconfiança per la manera com anava vestit i no volia deixar-lo celebrar. Però el va convèncer i va poder celebrar a Lourdes el sant sacrifici de la Missa, al segon altar lateral de la dreta de la nau, prop de la porta d'entrada a la cripta.

Acabada la Missa, els vuit van prendre un lleuger esmorzar. *Com si no tinguéssim pressa* -recorda en Juan Jiménez Vargas-, *ens vàrem asseure tranquil·lament en un bar perquè aquell esmorzar tenia una mica de celebració familiar. Vam prendre el mínim imprescindible. Recordant la duresa d'aquelles marxes, que superava la seva capacitat física i la d'algun altre, el Pare sentia la profunda necessitat de l'acció de gràcies per haver aconseguit salvar dificultats que semblaven humanament insuperables. Ho havia passat molt malament. Recordava -i moltes vegades ho va tornar a*

*recordar anys després- amb sentit
agraïment a tots els que ens van
ajudar durant aquells dies. Recordava
tots els que quedaven en zona roja, un
per un, i pensava un per un en tots els
que havíem de localitzar quan
arribéssim a l'altra zona*[79].

En total, no van estar-se més de dues hores a Lourdes: el temps just per celebrar la santa Missa, resar el rosari a la Gruta, i prendre aquell esmorzar. No van veure res de la població, ja que només havien anat per agrair a la Mare de Déu la seva protecció.

Novament al taxi, es van encaminar a la frontera espanyola. Després de dinar a Peyrehorade, van arribar a San Juan de Luz cap a les set de la tarda. Els hi esperava el germà d'en José María Albareda, en Manuel. Ja era tard, i la frontera entre França i Espanya es trobava tancada. La van

obrir per permetre'ls el pas pel pont internacional d'Hendaia.

Van passar a Fuenterrabía la nit de l'11 al 12 de desembre. L'endemà es van dirigir a Sant Sebastià, on sant Josepmaria va romandre fins al dia 17, dia en què es va traslladar a Pamplona. L'havia convidat el bisbe Marcelino Olaechea[80], que el va hostatjar al palau episcopal i li facilità vestits sacerdotals.

Passades les festes de Nadal, el 7 de gener de 1938, sant Josepmaria va viatjar a Burgos, capital de la zona nacional en aquells dies, on residia don Casimiro Morcillo[81], un dels vicaris generals del bisbe de Madrid-Alcalá, Leopoldo Eijo y Garay, de qui depenia sant Josepmaria com a sacerdot. Començava una nova etapa en la seva vida.

Amics del Camí de Pallerols de Rialb a Andorra

Em sembla un deure dedicar un espai per parlar aquí de l'Associació d'Amics del Camí de Pallerols de Rialb a Andorra, sense la qual no hauria estat possible disposar de tanta documentació com hem ofert en aquest capítol del llibre. Aquesta associació va néixer l'any 2002, amb motiu del centenari del naixement de sant Josepmaria. Des de llavors, treballa en la recuperació dels fets, circumstàncies, rutes i llocs del camí de fugitiu que va seguir sant Josepmaria a través dels Pirineus[82].

S'ha refet la totalitat de l'itinerari que va des d'Oliana fins a Andorra, i està senyalitzat amb unes marques de color groc i blau. S'ha restaurat l'església de Pallerols, i s'ha reconstruït la rectoria, per convertir-la en un lloc d'informació i d'acollida. S'ha esculpit una nova imatge de la Mare de Déu del Roser, similar a la que va ser destruïda,

inspirant-se en la imatge de la Verge amb la mateixa advocació que es venera en la propera ermita de Sant Andreu del Puig, ja que, segons els habitants del lloc, era del mateix artista i molt semblant. S'ha reconstruït la Cabana de Sant Rafael, seguint els dibuixos que van fer en Paco Botella, en Pedro Casciaro i en Miguel Fisac.

Entre els actes que promou l'associació, alguns d'ells ja són tradicions cada vegada més consolidades: cada any, el dissabte més proper al 22 de novembre se celebra la Festa de la Trobada de la Rosa a Pallerols, i entorn al 28 de novembre es commemora la Missa al barranc de la Ribalera. Des del 2007 té lloc anualment un acte cultural amb el títol *Camins de llibertat a través dels Pirineus*, en què especialistes d'història contemporània que han investigat el tema de les evasions, a més d'experts

en el context històric, cultural, artístic, etc. relacionat amb aquest camí, aporten els seus coneixements al gran públic. I al voltant del 26 de juny, festa de sant Josepmaria, se celebra un aplec a Mas d'Alins, el lloc pel qual van entrar a Andorra el 1937.

S'han recuperat els *Goigs de la Mare de Déu del Roser*, un himne tradicional de lloança a la Verge Maria, el text del qual es conservava però sense partitura. Dos monjos de Montserrat han col·laborat en aquesta feina. El germà Odiló M. Planàs[83] en compongué la música i el pare Oriol M. Diví[84] afegí una nova estrofa relacionada amb sant Josepmaria, que diu així:

Si pertot recança és posa

una nit de fosca i dol

a Pallerols una rosa

el neguit mudà en consol.

La Verge en aquest afer

vegé sant Josepmaria:

la Senyora li oferia

una rosa del Roser.

L'1 de desembre de l'any 2012, en acomplir-se el 75 aniversari d'aquests esdeveniments, es van celebrar diversos actes sota la presidència de l'arquebisbe d'Urgell i copríncep d'Andorra, Mons. Joan Enric Vives[85], acompanyat del prelat de l'Opus Dei, Mons. Javier Echevarría[86], amb les autoritats andorranes i una participació molt nombrosa de persones d'arreu. L'acte principal va ser la benedicció d'una imatge de sant Josepmaria, un baix relleu obra de l'escultora Rebeca Muñoz[87], a la parròquia de Sant Julià de Lòria. El sant es troba en actitud d'adoració, amb els ulls fixos

en el Santíssim Sagrament situat al sagrari davant de l'antic retaule de l'església, que va ser el primer lloc sagrat on sant Josepmaria va poder pregar en arribar a Andorra l'any 1937.

El 3 de setembre del 2015 el prelat de l'Opus Dei beneí la reconstrucció de l'antiga rectoria de Pallerols. Hi havia gent vinguda d'arreu de Catalunya i de més enllà, així com moltes famílies de l'entorn particularment relacionades amb el pas de sant Josepmaria l'any 1937.

.....

[1] Casciaro, Pedro. *Soñad y os quedaréis cortos*. Rialp. Madrid, 1994. p. 106.

[2] Ibid. pp.106-107.

[3] Ibid. p. 107.

[4] Notes d'una reunió familiar, 10.11.1969. AGP, biblioteca, P01, 1977, p. 1342.

[5] L'estudi més complet de l'esdevingut aquest dies es troba a: Jordi Piferrer. *El pas dels Pirineus*. Pagès editors. Lleida, 2012. Vegeu també: Octavio Rico i Dámaso Ezpeleta. *Travessant la nit*. Albada. Terrassa, 2004; i AVP-II pp. 184-225

[6] Antoni Bach i Pallarès, *Tonillo* (1887-1967), casat amb la Maria Rosa Puig.

[7] Records d'en Juan Jiménez Vargas. Escrits el 1980. AGP, sèrie A.5, leg. 221, carp. 1.

[8] Paco Bach i Puig (1920-1977).

[9] Records d'en Juan Jiménez Vargas. Escrits el 1980. AGP, sèrie A.5, leg. 221, carp. 1.

[10] Pere Sala i Jou (1877-1949), l'amo de cal Vilaró, casat amb la Maria Esteve i Argelich.

[11] Records d'en Juan Jiménez Vargas. Escrits el 1980. AGP, sèrie A.5, leg. 221, carp. 1.

[12] Ibid.

[13] Pablo Pérez López. *San Josemaría y José María Albareda (1935-1939)*, a *Studia et Documenta* 6. 2012, p. 38.

[14] Carta d'en José María Albareda a sant Josepmaria, el 21.11.1957. AGP, sèrie M.1.1, 468-A4.

[15] Carta d'en José María Albareda a sant Josepmaria, el 22.11.1962. AGP, sèrie M.1.1, 585-C4.

[16] Joan Porta i Perucho (1907-1999). Ordenat el 1931. Rector de Pallerols de 1934 a 1989.

[17] Records d'en Francisco Botella. Escrits el 1975. AGP, sèrie A.5, leg. 200.

[18] Records d'en Pedro Casciaro. Escrits el 1975. AGP, sèrie A.5, leg. 203, carp. 2 i 3.

[19] Álvaro del Portillo. Notes d'una reunió familiar el 27.06.1976. AGP, biblioteca, P01, 1976, p. 1035.

[20] Records d'en Juan Jiménez Vargas. Escrits el 1980. AGP, sèrie A.5, leg. 221, carp. 1.

[21] Records d'en Francisco Botella. Escrits el 1975. AGP, sèrie A.5, leg. 200.

[22] Sant Josepmaria. *Apunts íntims*, n. 1439. 22.12.1937. Citat a AVP-II, pp. 195-196, nota 171.

[23] Benet Badrinas i Amat (1927-2013). Estudià Química, i després Teologia. Fou rector de

l'església de Santa Maria de Montalegre (1967-1975).

Posteriorment, fou el vicepostulador de la causa de canonització de sant Josepmaria.

[24] Records d'en Benet Badrinas, 08.01.1986. CEDEJ, T-12430.

[25] Meditació del 14.02.1964. AGP, biblioteca, P01, 1976, p.857.

[26] Rosa de Rialb a Villa Tevere. AGP, biblioteca, P01, 2003, pp. 914-919.

[27] Notes d'una reunió familiar. 10.11.1969. AGP, biblioteca, P03, 1982, p. 126.

[28] L'any 1937 l'amo de ca l'Empordanès era en Lluís Campabadal i Esteve (1889-1954).

[29] Plàtica o paraules que dirigeix el sacerdot sobre aspectes de la fe i la vida cristiana amb l'objecte de

moura a la meditació i al diàleg interior amb Déu.

[30] Records d'en Pedro Casciaro. Escrits el 1975. AGP, sèrie A.5, leg. 203, carp. 2 i 3.

[31] Records d'en Juan Jiménez Vargas. Escrits el 1980. AGP, sèrie A.5, leg. 221, carp. 1.

[32] Records d'en Tomás Alvira. Escrits el 1976. AGP, sèrie A.5, leg. 193, carp. 1, exp. 1.

[33] Records d'en Juan Jiménez Vargas. Escrits el 1980. AGP, sèrie A.5, leg. 221, carp. 1.

[34] Records de l'Ignasi Forcada. Escrits el 1975. AGP, sèrie A.5, leg. 324, carp. 1, exp. 1.

[35] Fotografia de la imatge de la Mare de Déu del Pilar, a la cabana de S. Rafael. AGP, biblioteca, P01, 2010. p. 898.

[36] Diari del pas dels Pirineus. AGP, sèrie A.2, leg. 8, carp. 6, exp. 1 (manuscrit) i 2 (a màquina).

[37] Mn. Nicolau Auger Ortodó (1865-1942)

[38] Casciaro, Pedro. *Soñad y os quedaréis cortos*. Rialp. Madrid, 1994. p. 114.

[39] Piferrer, Jordi. *El pas dels Pirineus*. Pagès editors. Lleida, 2012. p. 140.

[40] Records d'en Juan Jiménez Vargas. Escrits el 1980. AGP, sèrie A.5, leg. 221, carp. 1.

[41] Josep Boix i Betriu (1879-1976) casat amb la Maria Oste i Argerich (1901-1983).

[42] Josep Boix i Oste (1921-2005). Passà els primers mesos de la Guerra Civil amagat a l'espluga de les Vaques, on va coincidir amb

l'expedició de sant Josepmaria, i va assistir a la missa.

[43] Records d'en Josep Boix i Oste. AGP, sèrie A.5, leg. 198, carp. 3, exp. 4.

[44] Apunts d'una reunió familiar, 10.11.1969. AGP, biblioteca, P03, 1982, p. 241.

[45] Records d'en Josep Boix i Oste. AGP, sèrie A.5, leg. 198, carp. 3, exp. 4.

[46] Records d'en Pedro Casciaro. Escrits el 1975. AGP, sèrie A.5, leg. 203, carp. 2 i 3.

[47] Antoni Dalmases Esteva (1919-1997). Enginyer industrial. S'incorporà a l'Opus Dei el 1964.

[48] Records de l'Antoni Dalmases. Escrits el 1938. AGP, sèrie A.5, leg. 206, carp. 3, exp. 1.

[49] Records d'en Juan Jiménez Vargas. Escrits el 1980. AGP, sèrie A.5, leg. 221, carp. 1.

[50] Records de l'Antoni Dalmases. Escrits el 1938. AGP, sèrie A.5, leg. 206, carp. 3, exp. 1.

[51] Josep Cirera i Fàbrega (1914-2010).

[52] Records d'en Juan Jiménez Vargas. Escrits el 1980. AGP, sèrie A.5, leg. 221, carp. 1.

[53] Casciaro, Pedro. *Soñad y os quedaréis cortos*. Rialp. Madrid, 1994. p. 118.

[54] Ibid.

[55] Record d'en Josep Cirera. AGP, biblioteca, P03, 1982, p. 333.

[56] Records de l'Antoni Dalmases. Escrits el 1938. AGP, sèrie A.5, leg. 206, carp. 3, exp. 1.

[57] Josep Coll i Tomàs (1891-1939), casat amb la Rosa Campà i Sin (1899-1972).

[58] Eugeni Coll i Campà (1925-2007).

[59] Piferrer, Jordi. *El pas dels Pirineus*. Pagès editors. Lleida, 2012. p. 186.

[60] Records d'en Juan Jiménez Vargas. Escrits el 1980. AGP, sèrie A.5, leg. 221, carp. 1.

[61] Casciaro, Pedro. *Soñad y os quedaréis cortos*. Rialp. Madrid, 1994. p. 120.

[62] Ibid.

[63] Records d'en Juan Jiménez Vargas. Escrits el 1980. AGP, sèrie A.5, leg. 221, carp. 1.

[64] Records d'en Francisco Botella. Escrits el 1975. AGP, sèrie A.5, leg. 200.

[65] Records d'en Pedro Casciaro. Escrits el 1975. AGP, sèrie A.5, leg. 203, carp. 2 i 3.

[66] Piferrer, Jordi. *El pas dels Pirineus*. Pagès editors. Lleida, 2012. p. 115, nota 6.

[67] Records d'en Juan Jiménez Vargas. Escrits el 1980. AGP, sèrie A.5, leg. 221, carp. 1.

[68] Casciaro, Pedro. *Soñad y os quedaréis cortos*. Rialp. Madrid, 1994. p. 122.

[69] Records d'en Juan Jiménez Vargas. Escrits el 1980. AGP, sèrie A.5, leg. 221, carp. 1.

[70] Ibid.

[71] Ibid.

[72] Records d'en Pedro Casciaro. Escrits el 1975. AGP, sèrie A.5, leg. 203, carp. 2 i 3.

[73] Casciaro, Pedro. *Soñad y os quedaréis cortos*. Rialp. Madrid, 1994. p. 125.

[74] Manuel Albareda Herrera (1896-1986). En aquell moment vivia a San Juan de Luz, on feia la feina de cònsol oficiós de l'Espanya nacional.

[75] Records d'en Pedro Casciaro. Escrits el 1975. AGP, sèrie A.5, leg. 203, carp. 2 i 3.

[76] Lluís Pujol i Tubau (1901-1986). Ordenat sacerdot el 1925. Arxiprest de les Valls d'Andorra des del 1930.

[77] L'estada a Andorra està àmpliament descrita al llibre d'Alfred Llahí i Jordi Piferrer. *Andorra: Terra d'acollida. El pas de Sant Josepmaria Escrivà de Balaguer pel Principat d'Andorra l'any 1937*. Principat d'Andorra, 2007.

[78] Records d'en Pedro Casciaro. Escrits el 1975. AGP, sèrie A.5, leg. 203, carp. 2 i 3.

[79] Records d'en Juan Jiménez Vargas. Escrits el 1980. AGP, sèrie A.5, leg. 221, carp. 1.

[80] Marcelino Olaechea Loizaga (1889-1972). Bisbe de Pamplona (1935-1946) i posteriorment arquebisbe de València (1946-1966).

[81] Casimiro Morcillo González (1904-1971). Vicari general de reorganització del bisbat de Madrid durant la guerra, constituí a Burgos una 'Junta Central de Culto y Clero'. Va ser nomenat bisbe auxiliar de Madrid el 1943, després de Bilbao (1949) i de Saragossa (1955). El 1964, en morir Mons. Leopoldo Eijo y Garay, fou nomenat arquebisbe de Madrid.

[82] www.pallerols-andorra.org

[83] Odiló M. Planàs i Mas (1925-2011). Entrà a l'escolania de Montserrat el 1939, i el 1941 professà com a monjo. Organista, violoncelista i compositor. Professor a les trobades d'animadors de cant per a la litúrgia de Montserrat, els darrers anys va ser professor de les trobades d'organistes d'església de Catalunya.

[84] Oriol M. Diví i Coll (1924-2013). Ordenat sacerdot el 1952, entrà al monestir de Montserrat el 1956. va formar part, des dels inicis i durant llargs anys, de la comunitat de Montserrat a Tantur (Betlem). Referent espiritual per a moltes persones, era també un artista gravador de fama internacional per la seva dedicació als ex-libris.

[85] Joan Enric Vives i Sicília (1949-). Ordenat sacerdot el 1974, i bisbe auxiliar de Barcelona el 1993. Bisbe coadjutor de la Seu d'Urgell el 2001, i titular i copríncep d'Andorra el 2003.

[86] Javier Echevarría Rodríguez (1932-2016). Doctor en Dret i en Dret Canònic. Va demanar l'admissió a l'Opus Dei el 1948. S'ordenà sacerdot el 1955. Des del 1952 fins a la seva mort el 1975 fou secretari de sant Josepmaria. Des del 1994 fins a la seva mort el 12 de desembre de 2016 fou el prelat de l'Opus Dei.

[87] Rebeca Muñoz Carrilero (1971-). Llicenciada a la Facultat de Belles Arts de la Universitat de Barcelona el 1994.

pdf | document generat
automàticament des de [https://
dev.opusdei.org/ca-es/article/la-rosa-de-
pallerols-una-caricia-de-la-mare-de-deu/](https://dev.opusdei.org/ca-es/article/la-rosa-de-pallerols-una-caricia-de-la-mare-de-deu/)
(08/08/2025)